

7.

12.

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ БЕЗПЕКИ У СУЧАСНОМУ КОНСТИТУЦІЙНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ DETERMINATION OF THE CONTENT OF SECURITY IN TODAY'S CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Масензов О.І.,

*аспірант кафедри конституційного,
міжнародного та адміністративного права
Маріупольського державного університету*

Стаття присвячена дослідженню конституційно-правових та міжнародно-правових аспектів визначення терміну «безпека» та його юридичного змісту у контексті сучасних процесів правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Ключові слова: безпека, функція оборони держави, державний суверенітет, міждержавна інтеграція, міжнародна безпека, конституційно-правовий статус, конституційні повноваження.

Статья посвящена исследованию конституционно-правовых и международно-правовых аспектов определения термина «безопасность» и его юридического содержания в контексте современных процессов правовой глобализации и европейской межгосударственной интеграции.

Ключевые слова: безопасность, функция обороны государства, государственный суверенитет, межгосударственная интеграция, международная безопасность, конституционно-правовой статус, конституционные полномочия.

The article deals with the constitutional, legal and international legal aspects of the definition of «security» and its legal content in the context of contemporary processes of globalization and European legal interstate integration.

Key words: security, the function of national defense, sovereignty, interstate integration, international security, constitutional and legal status, constitutional powers.

Актуальність дослідження. Зважаючи на значну актуальність та теоретико-практичне значення конституційно-правового дослідження повноважень Верховної Ради України у сфері забезпечення національної безпеки та оборони, необхідним вбачається визначити юридичну сутність компетенції парламенту у вказаній сфері у її діалектичному розвитку, адже поза ретельним доктринальним та конкретно-історичним аналізом становлення та розвитку вказаного органу як державного органу, що є структурним елементом системи забезпечення національної безпеки та оборони, неможливим видається формально-юридичний та практично-прикладний аналіз реалізації українським парламентом своїх конституційних повноважень у вказаній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремі аспекти визначення безпеки як конституційно-правового та міжнародно-правового явища розглядалися як у вітчизняній, так й у західній юридичній літературі. Серед вітчизняних вчених можна назвати, зокрема, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, В.Ф. Погорілка, М.І. Росенко, П.П. Шляхтуна, В.М. Олуйка, Г.П. Ситника, В.А. Ліпкана та інших. Крім того, вагомий доробок у дослідження вказаних аспектів внесли такі представники зарубіжної конституційно-правової науки різних періодів: А. Дайсі, Дж. Ст. Міль, Г. Кельзен, Р. Стрінгхем, В.В. Маклаков, В.І. Лафітський.

В контексті вивчення наукових джерел варто вказати на той факт, що жодне з наявних профільних досліджень не вирішує проблему комплексного конституційно-правового та міжнародно-правового аналізу юридичного змісту безпеки як важливої категорії сучасної конституційно-правової та міжнародно-правової доктрини.

Таким чином, дослідження вказаних питань є важливим науковим та практичним завданням, що потребує належного вирішення на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки конституційного права.

Мета статті всебічно дослідити конституційно-правові та міжнародно-правові аспекти категорії «безпека» у контексті становлення правової держави та зміцнення концепції парламентаризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, ще у філософських і політико-правових вченнях античних мислителів була спроба розглядати проблему забезпечення безпеки громадян як засіб досягнення загального блага. Так, Аристотель у своїх роздумах щодо ідеального державного облаштування та способів управління суспільством висував критерій безпеки громадян [1]. Відомий мислитель Б. Спіноза головною метою створення «громадянського суспільства» називав «мир та безпеку життя» [2], а Ж.Ж. Руссо стверджував, що найважливішою турботою держави має бути «турбота про самозбереження» [3].

Проте, за слушною думкою Г.П. Ситника, В.М. Олуйка, М.П. Вавринчука, першим, хто із системних позицій проаналізував проблеми безпеки і виживання держави, суспільства та окремого індивіда в контексті їх взаємодії, був Т. Гоббс [4]. На його думку, страх перед загрозами власній безпеці змушує людину жити в суспільстві і шукати у ньому засоби колективного захисту від зазначених загроз [5].

Сучасні тлумачні словники трактують поняття «безпеки» як стан, коли немає небезпеки, тобто як стан, за якого ніщо не загрожує кому-небудь або чому-небудь [6]. З подібним визначенням не можна погодитися у повній

мірі, адже за такого підходу розглядається виключно ідеальна ситуація, що навряд чи може бути досягнута за реальних політичних, правових, соціально-економічних, культурних (духовних) умов існування будь-якого сучасного суспільства та світу в цілому. Скоріше за все, у цьому контексті варто визнати справедливим зауваження В.Л. Манілова про те, що зміст категорії «безпека» складає певний стан системи, досягнутий внаслідок запобігання шкоди її розвитку (життєдіяльності) [7].

Крім іншого, на користь такого підходу до визначення юридичної сутності терміну «безпека» свідчить зміст міжнародно-правових документів, перш за все – Статуту ООН, який визначив як одну з головних цілей створення та діяльності ООН об'єднання зусиль міжнародного співтовариства для підтримання безпеки, а держави-учасниці ОБСЄ в ст. 5 Заключного акту від 1 серпня 1975 р. записали: «...утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити становище до такої міри, що буде поставлено під загрозу підтримання...безпеки» [8]. Отже, на міжнародно-правовому рівні під безпекою у широкому значенні розуміється деяка якість міжнародних відносин, яка ставиться в залежність від того чи іншого рівня міждержавних правовідносин, а тому безпеку можна розглядати як своєрідну інтегральну характеристику соціальної системи, яка залежить від багатьох параметрів і характеризує той чи інший її стан (аж до людської цивілізації включно). У цьому разі досягнення такого стану соціальної системи визначає її головну ціль, а також спосіб та умови існування під впливом тих чи інших факторів [9].

Аналізуючи міжнародно-правові визначення безпеки, варто сказати і про те, що традиційно поняття «міжнародний мир та безпека» розглядалося як стан відсутності війни між державами. Зокрема, на думку Г. Кельзена, «міжнародний мир слід відрізнити від «внутрішнього» миру, миру, що існує всередині однієї держави. Отже, метою Об'єднаних Націй не є підтримання або поновлення внутрішнього миру шляхом втручання у громадянську війну, що відбувається у будь-якій державі. Це тлумачення може бути підтверджене положенням п. 7 ст. 2 Статуту ООН, що забороняє будь-яке втручання з боку Організації у справи, які по суті входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави» [10]. Подібної точки зору дотримувалася радянська міжнародно-правова доктрина [11].

У зазначеному контексті важливим завданням є пошук правильного доктринального визначення категорії «міжнародна безпека», що має суттєве теоретичне і практичне значення для правильного розуміння внутрішньої конституційно-правової категорії «національна безпека» у якості спеціального предмета відання Верховної Ради України як частини її функціональної компетенції. На рівні документів, прийнятих головними органами самої ООН, сутність терміну «міжнародна безпека» визначена у Декларації про зміцнення міжнародної безпеки 1970 р., відповідно до положень якої вона розуміється як стан міжнародних відносин, для забезпечення якого необхідним є дотримання цілей і принципів Статуту ООН [12]. Головну перешкоду для збереження зазначеного особливого стану у міжнародних відносинах держави-члени ООН вбачають у наявності криз і спалахів напруги, виникненні конфліктів між державами, триванні та ескалації гонки озброєнь, подальшому збільшенні військових витрат, погіршенні міжнародного економічного становища та збільшенні розриву між розвинутими країнами і такими, що розвиваються [13]. Рада Безпеки ООН у низці своїх резолюцій відзначає, що міжнародна безпека являє собою особливий стан міжнародних відносин, причому застосування сили всупереч Статуту ООН порушує такий стан [14]. На погляд М. Тахера, наведені положення міжнародних документів і практика держав дозволяють визначити між-

народну безпеку як «особливий стан міждержавних відносин, за якого всі держави спроможні в умовах міжнародного правопорядку забезпечити свій суверенітет» [15]. Той же М. Тахер далі додає, що «... у сучасних умовах міжнародна безпека може бути забезпечена тільки системою гарантій... Таку систему складають матеріальні, організаційні та нормативні гарантії міжнародної безпеки» [16], причому до організаційних гарантій відноситься, перш за все, «система колективної безпеки, що створена та діє в рамках ООН» [17]. Найбільш вдало поняття «міжнародна безпека» визначає В.Н. Денисов, розглядаючи право міжнародної безпеки як «систему принципів і норм міжнародного права, що встановлює універсальний порядок у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки у світі відповідно до Статуту ООН» [18]. Щодо елементів міжнародної безпеки, то М.О. Баймуратов відносить до них конкретні юридичні механізми збереження міжнародного миру та безпеки, зокрема, наступні: мирні засоби розв'язання спорів; всезагальна і регіональна безпека (колективна безпека); роззброєння; заходи щодо послаблення напруги та припинення гонки озброєнь; заходи щодо попередження ядерної війни; неприєднання і нейтралітет; заходи щодо припинення актів агресії (самооборона); дії міжнародних організацій; нейтралізація і демілітаризація територій (ліквідація військових баз); створення зон миру у різних районах земної кулі; заходи щодо зміцнення довіри між державами [19].

Крім того, також необхідно проаналізувати трансформацію юридичного змісту поняття «міжнародний мир та безпека» за сучасних умов, які суттєво змінилися на протязі існування ООН з моменту її створення у 1945 р. Зокрема, як справедливо відзначає С.В. Додонова, «у недалекому минулому основну увагу звертали на військові, політичні, правові та економічні аспекти забезпечення міжнародної безпеки» [20]. На сучасному етапі фактичне існування принципово нових глобальних загроз міжнародному миру та безпеці обумовлює відокремлення у якості самостійних екологічних [21], фінансових [22], інформаційних [23], продовольчих [24] та біологічних [25] аспектів забезпечення міжнародної безпеки, які у значній мірі посилюються всеохоплюючою взаємозалежністю держав у сучасному світі. Вказані фундаментальні зміни, у свою чергу, породжують ситуацію, за якої, за висловом О.М. Хлестова, «головний об'єкт критики – діяльність ООН з підтримання миру, тобто проведення у життя тих норм світового правопорядку, що мають забезпечити безпеку держав» [26]. У такому контексті не викликає сумнівів, що безпека держав на сучасному етапі може бути забезпечена виключно за умови нормативного закріплення розширеного поняття «міжнародний мир та безпека» положеннями Статуту ООН, оскільки глобальні процеси, що відбуваються на універсальному рівні, характеризуються, з одного боку, виникненням принципово нових загроз, які не підпадають під класичне наукове визначення акту агресії, порушення миру або загрози миру у площині застосування збройної сили однією державою або групою держав проти іншої держави (групи держав), а з іншого – відчутною генезою класичного міждержавного конфлікту, що у переважній більшості випадків трансформувався у форми внутрішньодержавного конфлікту, які становлять загрозу міжнародному миру та безпеці та застосування збройної сили проти асиметричних загроз (тобто другою стороною юридично не є суверенна держава) принципово нового характеру (міжнародний тероризм, транснаціональна злочинність, розповсюдження зброї масового ураження та інші глобальні проблеми, щодо яких вдало висловився А. Печчеї: «Першою метою є сприяти та допомагати тому, щоб люди якомога скоріше та глибше усвідомили складності людства. Безумовно, що ця мета включає вивчення тих обмежень і вельми сумнівних перспектив, які залишаться людству, якщо воно не-

відкладно не скорегує наявні тенденції світового розвитку. І друга мета – використати всі доступні знання, щоб стимулювати встановлення нових відносин, політичних курсів та інститутів, які сприяли б виправленню ситуації, що склалася» [27]).

Отже, джерельно-документальний та доктринальний аналіз визначення міжнародної безпеки дозволяє відзначити такі основні характерні ознаки означеної правової категорії: а) міжнародна безпека є особливим станом міждержавних відносин, що характеризується здатністю кожної держави гарантувати свій суверенітет, а також нейтралізувати будь-який виклик або загрозу з боку як інших держав, так само недержавних суб'єктів міжнародних відносин, а крім того – такі виклики і загрози, що не мають чітко визначеного суб'єкта їх створення; б) сучасна система міжнародної безпеки існує як на універсальному, так й на регіональному рівнях, а також у формі самооборони держави, але її організація на всіх рівнях регулюється Статутом ООН; в) міжнародна безпека є системою норм і принципів міжнародного права, що втілені у цілях і принципах ООН, а також положеннях Статуту ООН, що встановлюють конституційно-інституційний механізм функціонування головних органів ООН; г) основною організаційно-правовою гарантією стану міжнародної безпеки у сучасному міжнародному праві є діяльність Ради Безпеки як спеціалізованого головного органу ООН з підтримання міжнародного миру

та безпеки; д) поняття «міжнародна безпека» є ширшим за поняття «міжнародний мир», охоплюючи не тільки відсутність військових міждержавних конфліктів, але й захищеність кожної держави світового співтовариства та її населення від будь-яких сучасних загроз та викликів, що мають системний характер, а тому вбачається невідповідним застосування у ст. ст. 1, 2, 11, 12, 15, 18, 24, 24, 26, 33, 37, 39, 42, 47, 51, 52, 54, 73, 76, 84, 99, 106 Статуту ООН словосполучення «міжнародний мир та безпека», що відкриває юридичні можливості для більш широкого та ефективного реагування світового співтовариства на принципово нові загрози та виклики у сучасному світі.

Аналізуючи повноваження національного парламенту щодо забезпечення національної безпеки та оборони, слід констатувати, що на сучасному етапі відповідний стан захищеності життєво важливих інтересів індивіда, суспільства, держави може бути досягнутий виключно як елемент всезагальної (універсальної) міжнародної безпеки, що обумовлюється взаємозалежністю і глобальним характером правовідносин, а також фактичним змістом загроз зазначеному політико-правовому стану. В той же час, для розуміння юридичного змісту таких повноважень та визначення завдань, на реалізацію яких вони спрямовані, необхідно змоделювати доктринальну конструкцію «національна безпека та оборона», дослідивши притаманні їй особливості та відмінності від категорії «міжнародна безпека» або «міжнародний мир та безпека».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. Политика / Аристотель – Соч. в 4-х т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 509.
2. Спиноза Б. Избранные произведения / Б. Спиноза. – В 2-х т. – М.: Мысль, 1957. – Т. 2. – С. 311.
3. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре / Ж.Ж. Руссо. – М.: Мысль, 1969. – С. 171.
4. Див.: Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Национальна безпека України: Навчальний посібник / За заг. ред. Г.П. Ситника. – Хмельницький; Київ: Кондор, 2007. – С. 20.
5. Гоббс Т. Сочинения: В 2-х т.: Пер. с англ. / Сост. В.В. Соколов. – М.: Мысль, 1982. – Т. 1. – 621 с.; 1991. – Т. 2. – 731 с.
6. Див., наприклад: Русский толковый словарь / Сост. В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. – 3-е изд. – М.: Рус. яз., 1994. – С. 333; Глумачний словник – мінімум української мови / Укл. Л.О. Ващенко, О.М. Єфімов. – 2-е вид. – К.: Довіра, 2000. – 546 с.; Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты / Словарь терминов и определений. – 2-е изд. – М., 1999. – С. 368; Словарь русского языка / Сост. С.И. Ожегов. – 15-е изд. – М.: Рус. яз., 1984. – С. 816; Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. – М.: Рус. яз., 1981. – С. 84.
7. Манилов В.Л. Безопасность в эпоху партнёрства: Моногр. / В.Л. Манилов. – М: ТЕРРА, 1999. – С. 368.
8. Ведомости Верховного Совета СССР. – М., 1975. – С. 9.
9. Див.: Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Вказ. праця. – С. 22.
10. Kelsen H. The Law of the United Nations. A Critical Analysis of its Fundamental Problems / H. Kelsen. – L., 1951. – P. 19.
11. Див., наприклад: Михеев Ю.Я. Применение принудительных мер по Уставу ООН / Ю.Я. Михеев. – М., 1967. – С. 7-13; Багинян К.А. Принцип невмешательства и устав ООН // Советское государство и право. – 1957. – № 6. – С. 68; Полянский Н.Н. Принцип суверенитета в Совете Безопасности / Н.Н. Полянский // Советское государство и право. – 1946. – № 3-4. – С. 37; Ушаков Н.А. Суверенитет в современном международном праве / Н.А. Ушаков. – М.: ИМО, 1963. – С. 180.
12. Декларация об укреплении международной безопасности: Резолюция ГА ООН 2734 (XXV) от 16.12.1970 г. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/Docs/journal/asp/ws1.asp?m=A/RES/2734> (XXV)
13. Див.: Тахер Мохаммад. Международно-правовые аспекты обеспечения всеобщей безопасности / М. Тахер // Автореф. дисс... канд. юрид. наук. Специал. 12.00.11 – К., 1997. – С. 9.
14. Див., наприклад: Резолюция СБ ООН 660 (1990) от 2 августа 1990г. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/scresol/1990/res660.pdf>
15. Тахер Мохаммад. Указ. соч.. – С. 10.
16. Там же.
17. Там же.
18. Денисов В.Н. Право міжнародної безпеки / В.Н. Денисов // Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 676-677.
19. Див.: Баймуратов М.А. Международное публичное право. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 685-686.
20. Додонова С.В. Международно-правовые основы укрепления системы коллективной безопасности / С.В. Додонова // Автореф. дисс...канд. юрид. наук. Специал. 12.00.10 – М., 2006. – С. 3.
21. Див.: Копылов М.Н. ООН и экологическая безопасность в XXI веке / М.Н. Копылов // ООН и международный правовой порядок в глобализующемся мире, 24 октября 2000. – М.: РУДН, 2001. – С. 234-249; Валеев Р.М., Гиззатуллин Т.И. Программа ООН по окружающей среде и её роль в обеспечении экологической безопасности в XXI веке: К 30-летию ЮНЕП / РЕМП / Р.М. Валеев, Т.И. Гиззатуллин. – СПб., 2002. – С. 140-156.
22. Див.: Шумилов В.М. Международное финансовое право / В.М. Шумилов. – М.: Международные отношения, 2006. – 432 с.
23. Див.: Барнашов А.М. Международно-правовые аспекты информационной безопасности и «информационной войны» / А.М. Барнашов // РЕМП, 2004. – СПб., 2005. – С. 285-290.
24. Див.: Беляева З.С. Продовольственная безопасность как условие обеспечения прав человека / З.С. Беляева // Права человека как фактор стратегии устойчивого развития / Отв. ред. Е.А. Лукашова. – М., 2000. – С. 136-153.
25. Див.: Крассовский О.А. Протокол о биологической безопасности 2000 г. и его взаимосвязь с актами ВТО / О.А. Крассовский // Актуальные проблемы правового порядка. – Вып. 6. – М., 2003. – С. 65-72.
26. Див.: Хлестов О.Н. Организация Объединённых Наций: её перспективы // РЕМП, 2000 / О.Н. Хлестов. – СПб., 2001. – С. 9-22.
27. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М., 1985. – С. 12.